

ДИМИНУТИВ БИРЛИКЛЕРДИҢ СӘЎЛЕЛЕНИЎ ДУҢЬЯНЫҢ ТИЛ КӨРИНИСИНДЕ

Бекбаулова Орынгуль Кутлымуратовна

ҚМУ,

*Инглис тилы лингвистикасы факультеты, магистратура 2-басқыш
талабасы*

Қдырбаева Гульзира Курбанбаевна

Илимий басшы: PhD.

Аннотация: Бул мақала инглис хәм қарақалпақ тиллериндеги диминутив бирликлердиң тил ярусларындағы геўделендириў өзгешеликлерин изертлеўге қаратылған. Изертлеў даўамында қарақалпақ тилиниң түсіндирме сөзлигине бул терминди киритиў хәм аның сөзлик маркерларын ислеп шығыў бойына усыныслар келтирилген.

Таянч сөзлар: димунитив бирлик, олам лисоний манзара, олам миллий манзараси, гавдаланиш, лингвомаданиятшунослик

Key words: *diminutive unit, linguistic worldview, national worldview, representation, cultural linguistics*

Ключевые слова: *диминутивная единица, языковая картина мира, национальная картина мира, репрезентация. лингвокультурология*

Диминутив бирликлерди салыстырмалы изертлеў тилбилиминиң актуал мәселелериниң бири есапланады. Хәзирги ўақытта инглис хәм қарақалпақ тиллеринде диминутив бирликлердиң концептуал майданын толық тәризде үйрениўге бағдарланған бирде бир диссертация ямаса илимий мақала табылмады. Деген менен, айырым тилши изертлеўшилер айыры ҳалда диминутив бирликлердиң айырым өзгешеликлерине өзлериниң илимий изертлеў жумысларында қысқаша тоқталып өткен. Тилбилиминде диминутив бирликлер концептуал майданының социолингвистик, лингвокультурологик хәм гендер өзгешеликлери хәзирги күнге шекем изертленбеген машқалалардың бири есапланады. Буған тийкарғы себеб бул бирликлердиң тилде атқаратуғын функциясының басқа категорияларға тийисли изертленип келгенлиги болса керек деп ойлаймыз. Бул тараўдағы сораўларға хәм машқалаларға тилбилиминде алып барылатуғын изертлеўлер өз шешимин табыўға жәрдем береді.

Түрли тиллердиң диминутив бирликлер мәнилери тәрийплеўши сөзлер, сөз бирикпелер хәм фразеологик бирликлер менен байланыслы бир қатар мәселелер тилши илимпазлар тәрәпинен белгили дәрежеде үйренген. Мәселен, Р. Лакофф (1975), А. Кунин (1984), Н. Нишиниадзе (1986) хәм басқалардың жумысларын өз алдына атап өтиўге лайық есапланады. Солар қатарында биз Р.

Лакоффдың алып барған инглиз еркек адамлар хәм ҳаяллар тиллеринде диминутив бирликлердиң геўделениўине байланыслы билдирген пикирлерин алатуғын болсақ, А. Кунин изертлеўлеринде инглиз тилидеги диминутив бирликлерди лексик-фразеологик ярус көз қарасынан үйренген. Н. Нишиниадзе инглиз, грузин хәм рус тиллеринде диминутив бирликлер хәм кемситиўши мәнилери билидириўши сөзлерди морфологик аспект тийкарында көрип шыққан. Т.С.Узбеков өзиниң философия докторы дәрежесин алыў ушын жазылған “Тил үйинининг семантик, функционал-услугий ва лингвостатистик хусусиятлари” атамасындағы диссертация жумысында рус тилиның аўыз-еки сөйлеў тили, әдебий хәм публицистик, илимий хәм рәсмий-ис қағазлары стильлери көлеминде изертленген ирония, парадокс, абсурд, каламбур (сўз үйини), эрратив, диминутив, агнонимлар, социолектлар, гипербола, литота, муаллиф неологизмлари каби тил ойынларына байланыслы мәселелерди изертлеген.

Ж. Бўронов, О. Мўминов (1990), М. Расулова (1981), Р. Қўнғуров (1980) хәм басқа илимпазлар диминутив бирликлер хәм кишрейтиўшилер грамматик категория сыпатында изертлеўлер алып барылып, оларды тийкарынан суффикслар арқалы жасалыўы ҳаққында көбирек тоқталған. Деген менен айырым илимпазлар диминутив бирликлердиң байланысы, жақынлығы көз қарасынан көрип шығыў экспрессив-эмоционал формаларға кириўин айтып өтеди.

Ў.Қ. Юсупов өз жумысында тиллерди салыстырмалы үйрениў принципери ҳаққында тоқталады хәм изертленип атырған объектти пүтинлей хәмме аспектлерде, кең қамраўлы үйрениў кереклигин өз алдына атап өтеди [Юсупов 2007:36].

Диминутив бирликлердиң өзгешеликлерин когнитив тилбилими көз қарасында анализ қылыў хәмде диминутив бирликлер майданының инсон факторындағы әҳмийети, дүньяны билиў, үйрениў процессин изертлеў баслы машқалалардың бири екенлиги анықланды. Бул мәселени усы тәрзде изертлеў улыўма хәм индивидуал тилбилиминиң ең баслы мәселелерине байланыслы үйрениў хәм олардың туўры шешимлерин табыўға жәрдем бередиди.

Ў.Қ. Юсуповтың айтыўынша, бул әлемде семантикалық жақтан бир-бирине толық мас келетуғын тиллер ушрамайды. Бирақ айырым тәрәплери менен мас келетуғын тиллер болғаны менен семантикалық жақтан мас келиўши тиллер болмайды. Тиллер семантикасының айырым тәрәплери бир-бирине уқсаслағының тийкарғы себеби – түрли халықлардың мәденияты, үрп-әдетлери, илимий-техникалық процесси, жасаў шараятлары түрли болғанлығы менен тәрийплениди. Олардың уқсас тәрәплери болыўы болса сол тиллердиң мағлыўматларын аўдармалап хәмде салыстырып үйренгенде жүзеге шығыўы анықланды [Юсупов 2007:19].

Диминутив birlikler terminine türlü dereklerde өзгеше тәрийплерди ушратыуымыз мүмкин. Мысалы, Вебстер түсіндірме сөзлігинде берилиуине қарағанда, диминутив birlikler (affection) – сезим яки эмоцияны, нәзиклик пенен жантасыу, сүйиу дегени [Merriam 2003:21].

Roget's Thesaurus сөзлігинде диминутив birlikler termini – endearment, loving words, affectionate speeches, pet name сыяқлы синоним атамалар менен берилген [Roget 2002: 888].

Рус тилидеги түсіндірме сөзлігинде болса жоқарыда келтирилген сөзликлерден парқлы ҳалда диминутив birlikler terminine аянышлы қатнаста болыу, мийримлик көсетиу, жубатыу, асрап-абайлау деген тәрийплер берилген [Словарь русского языка: 1984].

Өзбек тилинің түсіндірме сөзлігинде диминутив birliklerди тек ғана мийрим-шәпәт пенен сүйиу екенлиги, ал соның менен бирге оның паралингвистик birlik екенлиги берилген, яғный дене хәрекетлери арқалы хәм билдирилиуи мүмкин екенлиги айтып өтилген [ЎТИЛ:114].

Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігинде диминутив birlik ҳаққында улыуа маркерлар берилмеген, сол себебли хәм бул birlikти изертлеу қарақалпақ тилбилиминде салмақлы есапланады.

Жоқарыда келтирилген сөзликлердің тәрийплерин анализ қыла отырып, бизнің пикиримизше, қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігине төмендеги маркерди киритиу орынлы, диминутив birlikler – хәр бир тилдің өзине тән birlikлери болып, форма хәм стильлик өзгешеликлерине бойсынған ҳалда адамларға, хайуанларға, тәбиятқа, затлар хәм хәдийселерге қарата мийрбанлық, мухаббат, жумсақ, сезимли, ашықлық пенен сүйиу хәм мухаббат билдириу сыяқлы мүнәсийбетти билдириуши birlikler.

Диминутив birliklerдің морфологик қураллар жәрдеминде геүделениуин изертлегенимизде инглиз тилидеги суффикслар қатарынан 5 суффикс диминитивликти билдирилиуи анықланды (-kin, -ling, -ie, -y, -o). Яғный олар инглиз тилинде кирейтириуши еркелетиуши мәнилерди вербалластырыу ушын кеңнен қолланылады. Қарақалпақ тилиде болса 9 суффикс адратып алынды (-жан, -ай, -ша, -шақ, -бай, -бек, -гул, -ым I бет birlik сандағы бетлик -сы суффикслары). Бизнің пикиримизше, сөз кишрейтиуши суффиксин қабыл еткени менен хәм дауыс толқынлары, пән түсириу менен диминутив birlikler мәнисин билдириу мүмкин.

Инглиз тилинде диминутив birlikler суффикслары атлық (son+y) хәм келбетлик (sweet+ie) сөз шақапларына қосылса, қарақалпақ тилинде атлық, келбетлик, санлық, рауиш, алмасық, фейил сөз шақапларына қосылатуғынлығы анықланды.

Қарақалпақ тилинде бир сөзге бир неше диминутив birliklerдің суффикслары айры халда қосылады, сол суффикслардың айрымлары рус тилинен өзлескен формаларда хәм қолланылады (бала+m, бала+жан+ым,

бала+тай+ым, бала+ша, бала+ш+ка). Инглис тилинде бир сөзге тек ғана еки диминутив бирликлер суффикси қосылыуы мүмкин (aunt+y, aunt+ie).

Диминутив бирликлердиң лексик қатламдағы анализи инглис хәм қарақалпақ тилларинде диминутив бирликлердиң жай сөзлер (sugar/мазалым), қоспа хәмде жуп сөзлар арқалы берилиуи анықланды (cupcake /мап-мазалым).

Диминутив бирликлер мәнисин бериуши бир түбирли жуп сөзлер топары инглис тилинде көбирек болыуын көриу мүмкин (sweet-pie, sweet-cheeks, sweet-heart, sweet-pea, sweet-thing, sweetkins; / асал-қандим, шакар-қандим).

Салыстырылған тиллерде диминутив бирликлер нәтижесинде атақлы атлықларды қысқартыу жағдайлары көп ушрауы анықланды (Barbara аты Bab, Rebecca аты Beck / Алимардан аты Али, Бахтияр аты Баха).

Жуумақлап айтқанда инглис хәм қарақалпақ тиллеринде диминутив бирликлер семантикалық, фонетикалық, морфологиялық, стилистикалық (метафора, метонимия, тәқрарлау, гипербола, ұқсатыу, эпитет, эллипсис, оксюморон, парафраза, конструкция, инверсия, климакс) қураллар жәрдемінде жасалады хәм өзгеше геүделендириу принципларына ийе екенлиги анықланды.

ӘДЕБИЯТЛАР ДИЗИМИ:

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. Высшая школа, 1986. - 295.
2. Гиндзбург Р.И, Хиндекель С.С, Князева Г.Ю. Лексикология английского языка. Учебник для институтов и факультетов иностранного языка. Высшая школа, 1979. - 269 с.
3. Иванова Е.В. Лексикология и фразеология современного английского языка. Академия, 2011. - 352 с.
4. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. Издательство литературы на иностранных языках, 1956. - 260 с.
5. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. Издательство литературы на иностранных языках, 1959. - 440 с.

